

Lyotard'dan Postmoderne Bir İtiraz

Özge Ejder Johnson¹

“Postmodern” terimi felsefi sözlüğe Jean-François Lyotard'ın 1979'da yayımlanan *La Condition Postmoderne* adlı eseri ile girmiştir. Bu eserin İngilizce çevirisi 1984 yılında, ilk Türkçe çevirisi de 1990 yılında yayımlanmıştır. Türkçeye *Postmodern Durum* olarak çevrilen eserde Lyotard, Wittgenstein'in dil oyunları kavramsallaştırmasından hareketle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bilim, sanat ve edebiyatta oyunun kurallarının nasıl bir değişim geçirdiğine bakar. Lyotard kendi metnini iki birbirinden farklı dil oyununun bir tür bileşimi olarak serimler; filozof ve uzmanın. Uzman neyi bilip neyi bilmediğini bilirken, filozof bilmez ancak sorgular. Lyotard'a göre felsefe, özgün hatta doğru bir iddia ya da hipotezlerin gerçekliğe uygunluğu yerine sorunsallarına dair stratejik bir değere işaret ettiğinde belirsizleşir.

Postmodernizme dair hızlıca yapılan genellemeler, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Fransız felsefesinin üretken düşünürlerine ve onların felsefelerine, aralarındaki radikal farklar yok sayılarak atfedilen niteliklere dönüştü. Gerçek olana dair şüpheciliği ortak bir felsefi tavır etrafında geliştiren ve hakikat iddiasındaki söylemlerin farklı bağlamlarda analizlerini yapan bu düşünürler, çoğu zaman düşüncelerinin incelikli kıvrımlarına, felsefi sorgulamayı belirli bir takım ideolojik ya da epistemolojik anlatılara feda etmeye karşı gösterdikleri tüm dirence rağmen, postmodernizme alaycılıkla yaklaşanlarca hafife alındılar. 20. yüzyılın ikinci yarısında postmoderni pejoratif anlamda kullananlar ile hızlıca sahiplenerek kötüye kullananlar arasındaki gerilim ve çekişmenin felsefi içeriğinin zayıf olduğunu söylemek gerekir. Oysaki 1954'te yayımladığı ilk kitabı olan

1 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-0918-2088
ozge.ejder@msgsu.edu.tr
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10444480>

Fenomenoloji'de² şöyle yazar Lyotard: "Gerçeklik, fenomenolojinin betimlemesi sonunda bulunan ve yaşanmışlığın, hakikatinin köklerini içine saldıği evrendir"³ Lyotard'ın fenomenolojik yöntemden hiç vazgeçmeden, düşüncesine rehberlik eden ilke, yöntem, bilim ve anlatıları sorgulamak ve insanın etkinlikleriyle ortaya koyduğu tarihe anlam verebilmek için onların dışına çıkma gerekliliğini kabul ettiği söylenebilir.

Postmodern Durum'un Fransızcada yayımlanmasından yedi sene sonra 1986'da Lyotard, University of Wisconsin'de yaptığı bir konuşmaya, konuşmanın başlığı için "Re-Writing Modernity",⁴ yani "Modernitenin Yeniden Yazımı" başlığını öneren meslektaşlarına teşekkür ederek başlar ve bu başlığın kesinlikle 'postmodernite', 'postmodern', 'postmodernizm' ve benzeri önerilerinden daha isabetli olduğunun altını çizer. Lyotard'a göre *Postmodern Durum*'da⁵ ortaya attığı düşünceyi dile getirmede 'modernitenin yeniden yazımı' formülasyonu birçok açıdan bir iyileştirme. Zira Lyotard bu yolla hem modern teriminden hem de post önekinden aynı anda kurtulur. Post öneki ile modern sonrasına atfedilen yazma eylemini, İngilizce "re-" öneki ile tekrar moderne dahil eder. Kültürel tarihin post, pre gibi öneklerle, 'öncesi', 'sonrası' gibi zamansal kavramları kullanarak gerçekleştirdiği anlamsız dönemselleştirmenin yerine şimdiki sorgulama vurgusunu yerleştirir. Bunu yaparken de Aristoteles'in *Fizik*'in 4. Kitabında yer alan zaman analizini hatırlatır. Geçmiş olan (*proteron*) ve henüz gelmemiş olan (*hysteron*) arasındaki farkı bir şimdiki referans vermeden ayırıştırmanın imkansızlığına vurgu yapar Aristoteles. Bununla birlikte tek bir anda sürekli kayan, kaybolan ve bilinç, yaşam, olay ve benzerinin akışında yitip giden şimdiki anı yakalamak da bir o kadar imkansızdır. Hep ya çok geçtir ya da henüz erkendir onu kavramak için. Lyotard, şimdiki anın bu hep ya çok geç ya da henüz erken olması durumunun varlığı burada ve şimdi tanımak, kavramak sözkonusu olduğunda bir tür aşırılığa işaret ettiğini söyler. Bu moderniteye uyarlandığında ne modernitenin ne de postmodernitenin birbirinden kesin sınırlarla ayrılacak tarihsel entiteler olmadığı sonucu çıkar. Tersine, der Lyotard, eğer modernitenin kendi dışına dair bir iddiası ya da geleneksel anlatılarının politik bir amacı ya da ütöpik bir hayali varsa postmodern olarak betimlediğimiz tavrı zaten halihazırda modern olanda ima edilir. "Modernite kesinlikle ve sonuna kadar postmoderniteye gebedir"⁶ Lyotard'ın postmodernin anlaşılacağı anlamlarının içini boşaltması öncelikle onu yerleştirildiği dönemsellikten çekip çıkartarak ve modern ve postmodern arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayarak olur. Burada önemli olan Lyotard'ın bunu postmoderni yeniden yazarak yapmasıdır.

Lyotard'a göre bu yeniden yazma, yazma etkinliğini ön plana çıkaran başka bir metod olan Sigmund Freud'un *Durcharbeitung*,⁷ yani Türkçede 'sağaltım' olarak karşılanan

2 *La phénoménologie*, Paris: Presses Universitaires de France, 1954 (Phenomenology, translated Brian Beakley, Albany, NY: State University of New York Press, 1991).

3 Lyotard, J. F. (2007). *Fenomenoloji*. (İ. Birkan, çev.). Dost Yayınları, 128.

4 Lyotard, J. F. (1987). "Re-Writing Modernity", *SubStance* 16 (3), 3–9. <https://doi.org/10.2307/3685193>

5 Lyotard, J. F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge [La condition postmoderne: rapport sur le savoir]*. (G. Bennington and B. Massumi, trans.). Manchester: Manchester University Press.

6 "Re-Writing Modernity", 4.

7 Jean Laplanche ve Jean Bertrand Pontalis'in psikanaliz sözlüğünde terim şu şekilde karşılanmaktadır; "Analizde bir yorumun ortaya konması ve takiben yorumu gösterilen dirençlerin

metodu ile benzerliğinde modernizme de uyarlanabilir. Lyotard Freud'un sağaltım tekniğini, önyargılarda, projelerde, programlarda, beklentilerde saklı kalmış olay ve anlamların düşünülmesi işi olarak görür. Freud'un psikanalitik yöntemden bahsettiği ilk metinlerine geri döner ve bu metinlerde tekrar, yeniden anımsama ve sağaltımı birbirinden özenle ayırmasına dikkat çeker. Freud bunları ayırırken birbirilerine kolayca karıştırılabileceği kaygısıyla hareket eder. Buna göre tekrar, nevrotik ya da psikotik kişinin şimdiki yaşamındaki istenç gerçekleşiminin bir aracı olmaktan başka bir şey değildir. Bu araç sayesinde danışan yaşamını kader ya da talih üzerinden çizer. Bunun en güzel örneği Oedipus'un hikayesidir. Oedipus'un yaşamı Apollo kahininin dile getirdiği istek etrafında şekillenmiştir. Kralın geleceğini, bilmediği geçmişi belirler. Kral yaşamı boyunca bu geçmişi gelecekte tekrar edecektir. Lyotard Sofokles'in tregedyasındaki Oedipus'un da Freud'un divanındaki danışanın da dönüp dolaşıp çocukluklarında bulacakları bir neden arayışı içinde olduklarını söyler. Bunu da bir tür dedektif romanına benzeter ve der ki; sonuçta anımsanan üzerinden bir ikinci olay örgüsü kurulur ve bunun ilki üzerinde sebep sonuç ilişkilerine hâkim olmak bakımından bir üstünlük kurması kaçınılmaz olur. Bu modele göre anlaşıldığında moderniteyi yeniden yazmak, modernitenin suçlarını, günahlarını dalaverelerini ortaya çıkarmakla sonuçlanacak bir anımsama sürecine indirgenebilir. Ancak bu türden bir yeniden yazma moderniteyi bir kader olarak yeniden kurmanın ötesine gitmez.

Lyotard bunun için felsefe tarihinden de Nietzsche'yi örnek verir. Nietzsche, kendisinin de dahil olmak üzere düşünceyi özgürleştirmenin metafizik eleştiriden geçtiğini görmüş ve bir köken, temel, ilke, Platoncu idea ya da Leibnizci yeter neden benzeri arayışlardan bağımsız olmaya çalışmıştır. Zira ister bilimsel olsun ister felsefi tüm söylemler neticede birer bakış açısını, dünya görüşünü yansıtır. Lyotard tüm bunlara karşın Nietzsche'nin tam da kaçınmaya çalıştığı şeye direnemeyerek güç istenci kavramsallaştırmasını, görüşlerine temel teşkil eder hale getirdiğini söyler. Bu sebeple de Nietzsche'nin metafiziği tekrar etmekten kurtulamayarak Batılı bütün felsefi sistemlerde ima edilen istencin metafiziğini bile isteye yaptığını iddia eder.

Freud'un analizindeki ayrımların üzerinden gitmeye devam ettiğinde tekrar gibi anımsamanın da istencin işgörmesi olduğunu söyler. Anımsamada çok şey isteriz der Lyotard, geçmişi yeniden ele geçirmek isteriz. Geçmiş gitmiş olanı kavramak, kayıp başlangıçları bulup onlara hükmetmek isteriz. Asıl suçluyu ortaya çıkarmak derdindeyizdir, sanki onu arka planındaki suçluluk, utanç, gurur, kaygıdan ayrıştırabilirmişiz gibi. Tekrar ve anımsama olarak yeniden yazmada, yazıya dökmenin, kaydetmenin, işaret etmenin susturucu, baskılayıcı, önleyici nitelikleri korunur. Lyotard, Friedrich Nietzsche'nin *Zamana Aykırı Düşünceler*'de tarih yazımı ile ilgili olarak buna değindiğinden bahseder. Freud'un tekrar ve anımsamanın işlevini yeniden gözden geçirerek analizin hedefi olarak yaşanmış, tanık olunmuş ilksel bir sahne arayışı hipotezini terk etmesini de buna bağlar. Psikanalizin tedaviyi sonu gelmeyecek bir süreç olarak yeniden tanımlamasının arkasında anımsama olarak yeniden yazmanın yerine, üzerinde çalışma ya da sağaltım geçirmesinin etkisi vardır. Anımsamanın tersine sağaltım, amacı olmayan, istençten yoksun bir iş

üstesinden gelinmeye çalışılması süreci. Sağaltım, öznenin bazı bastırılmış unsurları kabul etmesine ve kendisini tekrar mekanizmasının pençesinden kurtarmasına olanak tanıyan bir tür ruhsal çalışma olarak kabul edilir.”

olarak tanımlanabilir. Daha doğru bir deyişle bir amaca yönelik olmamakla birlikte amaçsız da değildir sadece amacının kavramının rehberliğinde iş görmez. Freud'un 'eşit yüzen dikkat' adını verdiği bir kural etrafında geliştirdiği sağaltımda psikanalist danışanın bütün davranışlarına, jestlerine, sözlerine ne olursa olsun eşit derecede ilgi gösterir, dikkat eder. Kısaca sağaltım kuralı gereği, önyargılardan bağımsız, hatta her tür yargıyı askıya almış olarak danışanla münasebette ortaya çıkan herşeye ortaya çıktığı anda eşit derecede bir ilgi ile yaklaşmayı ve cevap vermeyi gerektirir. Buna karşılık danışan da analistinkine simetrik bir tarzda konuşmasını koyverir ve kelimelerinin üzerindeki baskıyı, kontrolü elinden geldiğince kaldırır. Kelimeler seçilmemiş, baskılanmamış ve düzensiz olarak çıkarlar danışanın ağzından.

Freud'un bu teknikte, zihnin yeni bir anlayışla yeniden organize olmasının olanağını aradığını söyleyebiliriz. Bu yeniden organize olmada, varolan modellerden çok olan bitene verilen anlık cevapların, tepkilerin ve bilinmeyen karşısındaki tedbirsiz tavrın belirleyici olması esastır. Freud buna, bir cümleyi mantıksal, etik, estetik, hiçbir kaygı olmadan bir diğerine bağlamak anlamına gelen serbest çağrışım adını vermiştir. Lyotard bu tekniğin duyguların ifadesi yoluyla, bir akıl yürütmeden, temellendirmeden, üzerine düşünmeden bağımsız olarak bir cümleyi, bir kelimeyi anında bir diğerine bağlama işi olduğunun altını çizer. Böylelikle bir şeyler sizin için görünür olmaya başlar. Onu çizmeye başlarsınız, ne olduğunu bilmiyorsunuzdur, emin olduğunuz tek şey geçmişe dair olduğudur. Hem eski hem yakın geçmişe, sizin ve diğerlerinin geçmişine dairdir. Sıklıkla karıştırıldığı gibi; kayıp zamanının şimdide temsil edildiği bir tablo değildir bu, aksine kayıp zamanda ortaya çıkan ve onu kaydeden bir tablodur. Bu yeniden yazma, der Lyotard, bize geçmiş ile ilgili yeni bir bilgi vermez. Freud da bu konuda hemfikirdir. Sağaltım Freud için bilimsel değil sanatsal bir tekniktir. Bir yeniden yazma olarak geçmiş tanımlamaz, geçmişin bu tabloyu ortaya çıkarmak için zihne araçlar sunmasına yardımcı olur. Lyotard, Marcel Proust'un *Kayıp Zamanının İzinde*'si ve Walter Benjamin'in *Tek Yön Sokak* ya da *Bin Dokuz Yüzlerin Başında Berlin'de Çocukluk'u* tam da bu tekniği işleterek yazdıklarını düşünür. Sanatsal bir teknik olarak sağaltımın ortaya çıkardığı tablo hem bir yeniden yazmadır hem de yenidir. Zira yeni duygusu verir. Geçmiş onun etrafındaki bir auradır. Lyotard sonuç olarak şunları söyler:

Her ne kadar Freud bu tekniğin sanatsal bir teknik olduğunu düşündüyse de sağaltımda, özgürleştirme sürecinde bilinçaltının retoriğinin yapıbozumu olarak okuduğu bir anın kaydedildiğinin de hakkını verir. Bu önceden düzenlenmiş bir dizi gösterge etrafında kurulmuş nevrotik ya da psikotik araçların yaşamı bir kader olarak dikte ettirmesinin retoriğidir.⁸

Lyotard modernitenin yeniden yazımında gördüğü olanağı bir başka düşünceye daha bağlar. Onu uzun süre meşgul etmiş olan ve üzerine çokça yazdığı bu düşünceye göre yeniden yazmanın üretken tanımı, Kant'ın imgelem kavramsallaşması yoluyla sorunsallaştırdığı güzelin analiziyle benzerlikler göstermektedir. Öncelikle

8 "Re-Writing Modernity", 8.

duyusalığa açtıkları mekân bakımından benzerdirler. Ancak daha önemlisi estetik saf hazda serbest bırakılan formlara yaptıkları vurgu bakımından benzerdirler. Zira bu serbest bırakma empirik ve bilişsel olandan ayrılma şeklinde kendini gösterir ve fenomenin uçucu, kaçıcı ve kaygan olduğu oranda güzel olduğunu iddia eder. Lyotard Kant'tan iki örnek verir. Bu örneklerde Kant, sorunsal iki metafor üzerinden ele almaktadır. İlkinde şöminedeki ateşte parıldayarak yer değiştiren alevleri, ikincisinde de akan bir suda ortaya çıkan ve hızla kaybolan figürleri düşünmemizi ister. Lyotard'a göre Kant, imgelemin zihne düşünmek için çok fazla şey verdiğini iddia etmektedir. Anlamanın, kavramlarla iş görmenin verdiğinden de çok. Tam da bu noktada zaman analizi tekrar önem kazanır; zira düşüncenin bu türden formlarına estetik erişim ancak kavramsal sentezin zaman üzerindeki tahakkümü kalktığında mümkün olur. Mesele zihin tarafından zihinde verili olanın tanınması değil, her ne olursa olsun akışın sürdürülebilmesidir. Akışa karışan her ne olursa olsun. Bu her anın her şimdinin kendi başına bir açıklık olarak anlaşılması demektir. Bu noktada Lyotard pozisyonunu savunmak için Ernst Bloch ve Theodor Adorno'yu yardıma çağırır. Özellikle Adorno'nun *Negative Diyalektik* ve tamamlanmamış eseri *Estetik*'te modernitenin yeniden yazımının hatta kendini yeniden yazmasının zorunlu olduğu iddiasını hatırlatır. Ancak bu yeniden yazım ancak mikrolojiler adını verdiği, sözgelisi Benjamin'in *Pasajlar*'ında tutturduğu form türünden olursa anlamlı olacaktır.

Konuşmasının sonlarında Lyotard bu bahsettiği şeyin 1980'lerin sonunda çağın ideolojileri ile uyum içinde, postmodern adı altında dolaşımda olan şey ile hiçbir ilgisi olmadığını tekrarlar. Yirminci yüzyılın sonlarına kadar etkisini pek de yitirmemiş olan bu postmodern anlayış, moderni parodileştiren mimari, teatral, sanatsal anlayıştır. Lyotard buna kısa hikâye ve romanlarda geleneksel anlatı formlarını benzer bir muameleye tabi tutanları da katar ve kabaca temelde bir epsitemoloji eleştirisini provokatif bir tarzda ortaya koymak amacıyla ürettiği postmodern teriminin yanlış anlaşıldığını söyler. Bu yanlış anlamada terimin kendisinin de rolü olduğu aşıkardır. Postmodernizm, meşruiyetini insanlığın özgürleşmesi temelinde kuran modernitenin adeta bir kazanımını gibi gösterdiği bazı niteliklerinin yeniden yazımıdır. Bu türden bir yeniden yazım halihazırda modernitenin içinde aktiftir.

Modernitenin içindeki bir olanağın işletilmesi olarak postmodernitenin sorunu modernitenin kendisi ile değil, onu belli bir tanımın içinde mutlaklaştırmaya çalışan meta anlatılardır.

Lyotard postmodern adı altında dolaşımda olanın da yaratıcı bir yeniden yazmanın değil, bir tekrar ya da yıkıcı, suçlayıcı bir anımsama olarak yeniden yazmanın ürünü olduğunu; bunun da neticede modernitenin başka bir olanağı olduğunu söylemektedir.

Lyotard'ın kendi projesinin bu farklı alımlanmalarına dair hissettiği hayal kırıklığı –ki bu felsefede olduğu kadar çağdaş sanatta da can sıkıcı boyutlara ulaşmıştır– burada özetlenen metin özelinde postmodernizmi modernitenin yeniden yazımı olarak, yeniden yazımı ise tekrar ve anımsamadan ayırıp sağaltımın bir metodu olarak yeniden kavramsallaştırmış, modernite ile ilişkimizde zaten varolan ama yeni etkisi yapması bakımından önemli olan bir ufuk açmıştır.